

تاریخ فرشته

ابوالفضل شکوری

توانست بدون نیاز به تمهیدات فراوان، در حل مشکلات فکری، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی خود با طاغیان جهانی، پشتوانه نیرومند مبارزات مستمرش باشد. لکن سوگمندانه باید پذیرفت که از مواد و تجارب تاریخی موجود، هنوز آن آینه مطلوب ساخته و پرداخته نشده است و ما دچار بیماری فرهنگی خطرناکی به نام «فقر تاریخی» هستیم.

فقر تاریخی ما بدین معناست که اولاً تاریخ شکوهمند ما در همه موارد به گونه واقعی و به دور از غبار جعل و تحریف نگاشته نشده است. و دیگر اینکه متون نوشته شده تاریخی ما تاکنون مورد نقد و بررسی لازم قرار نگرفته است تا متون ارزشمند و شایسته از متون کم اعتبار و کم ارزش بازشناسی شوند.

برای جبران این کمبودهای تاریخی در شرایط کنونی به کارهای علمی و عملی فراوان نیاز هست که از جمله آنها بازشناسی منابع و متون تاریخی قابل اعتماد و تحقیق علمی، احیاء و نشر آن به شیوه جدید است. انجام چنین کاری در یک سطح گسترده می تواند بخشی از فقر تاریخی ما را از بین برده و حلقه های ناشناخته و یا مفقوده تاریخ است بزرگ اسلام را مکشوف ساخته و به هم پیوند دهد.

بنابراین، بازشناسی و احیاء کتابها و متون تاریخی مسلمانان از جمله بایسته های پژوهشی با اهمیتی است که

فقر تاریخی ما و ضرورت احیاء متون تاریخی
افراد در اصلاح و آرایش سیمای خود از «آینه» بهره می برند، و با آن زشتیها را از چهره خود دور می کنند. جوامع بشری نیز برای نگرش به سیمای حقیقی خود و اصلاح و آرایش و بهسازی آن به آینه ویژه ای نیاز دارند که با نگاه در آن، واقعیتهای موجود را لمس کنند و در زدایش و جبران کاستیها و ضعفها و سامان دادن نابسامانیها از وجود آن بهره ببرند؛ به یقین آن آینه «جامعه نما» چیزی جز تاریخ نیست.

«آینه تاریخ» مانند هر آینه دیگری فقط زمانی قادر به نشان دادن واقعیتهای است که به دور از گرد و غبار غرایض و امیال شخصی و گروهی بوده و از زنگارهای دستکاری و تحریف به کلی بر کنار باشد. بدیهی است که پدید آوردن چنین آینه صیقل کاری شده و مصفایی از تاریخ، نیازمند آن است که نسلهای متوالی یک امت، بدون وقفه، تاریخ عصر خویش و گذشتگان را بشناسند و با کار گسترده در آن از به زوال گراییدن و متروک ماندنش جلوگیری کنند.

چنان که می دانیم، امت بزرگ اسلام - که اکنون بخش وسیعی از سطح این کره خاکی را در اختیار خود دارد - از تاریخ پرفراز و نشیب و مایه داری بر خوردار است که اگر همه تجارب تاریخی آن به صورت واقعی نگارش می یافت و مورد دقت و مطالعه قرار می گرفت، اکنون می

است و ضرورت تحقیق و تطبیق و انتشار آن به شیوه جدید و مطلوب را اقتضا می‌کند که اکنون به برخی از آن جهات مرجحه اشاره می‌کنیم:

۱- این کتاب از جمله متون نادری است که در شبه قاره هند - که در طول تاریخ جو تعصب آلود سنی‌گری و ضد شیعی بر آن حاکم بوده است - توسط یک فرد شیعه، به گونه مفصل و جامع در تاریخ سلاطین مسلمان هند نوشته شده است. هندو شاه علاقه و ایمان خود به خاندان عترت و طهارت و بویژه مولا علی - ع - را در مواردی از کتاب خود ابراز و اظهار داشته است؛ از جمله در مقدمه جلد اول آن در مقام مقایسه ارزش و اهمیت کتاب خود با دیگر مؤلفاتی که تا آن زمان درباره تاریخ هند اسلامی نوشته شده بود، چنین می‌نویسد:

«چون با حریفان سخنور که از این نسخه های نفیس در این فن پرداخته اند و طیلسان کتمان بر سرکشیده، بر بستر خواب فنا خوابیده اند، خود را مقابل آوردن و تألیف خویش ستایش کردن از راه و رسم ادب دور است، هر آینه مهر سکوت بر لب می‌نهد، و بدین قدر گستاخی عکم جسارت برمی‌افزاید که نکته پروران معامله شناس دانند و شناسند که این نسخه را با مصنفات اکابر همان نسبت است که کعبه را بسایت المقدس و علی را با محمد - ص - ۳».

لکن ناشر چاپ سنگی آن در بمبئی به سال ۱۲۸۱ ق تصرف نموده و سلام و تحیت به «آل» را بعد از نام مقدس حضرت محمد - ص - حذف کرده است و به جای «صلی الله علیه و آله و سلم»، فقط «صل الله علیه و سلم» نوشته است.^۲

۲- مرحوم حاج آقا بزرگ تهرانی نیز تاریخ فرشته را از جمله مصنفات علمای شیعه شمرده و درباره آن نوشته است:

«تاریخ فرشته از آن محمدبن قاسم هندوشاه استرآبادی

اقدام به آن هر چه دیرتر صورت بگیرد، آفات افزونتری را به دنبال دارد؛ و هرچه سریعتر انجام پذیرد، فواید و گره گشاییهای فکری و عملی مؤثرتری در جامعه خواهد داشت.

از جمله این متون تاریخی ارزشمند، کتاب پر حجم و مفصلی به نام تاریخ فرشته است که به زبان فارسی نوشته شده و در بردارنده گزارشهای تاریخی در زمینه های پیدایش و گسترش اسلام در شبه قاره هند و شرح حال سلاطین، رجال و علمای مسلمان آن سرزمین بزرگ است که اکنون به چند کشور جداگانه هند، پاکستان، بنگلادش و ... تقسیم شده است. این کتاب حوادث تلخ و شیرین دوره های اسلامی شبه قاره هند را با نثری تقریباً به دور از تکلف و به گونه مبسوط، روایت و بررسی کرده است. در اینجا به معرفی کتاب تاریخ فرشته می‌پردازیم تا شاید از این طریق، محققان سختکوشی پیدا شوند و به تحقیق و تطبیق و انتشار آن به شیوه جدید، همت گمارند.

آشنایی با تاریخ فرشته و اهمیت آن

تاریخ فرشته، عنوان کتابی است در خصوص تاریخ عمومی شبه قاره هند از غزنویان تا سال ۱۰۱۵ قمری در دو مجلد که شخصی به نام محمدبن قاسم هندوشاه استرآبادی ملقب به «فرشته» در سال ۱۰۱۵ قمری (۱۶۰۶ م) آن را نگاشته است.^۱

هندوشاه استرآبادی که یک فرد ایرانی مقیم هند بوده این کتاب را با اشاره و استعانت مالی یکی از سلاطین شیعی مذهب آن دیار از سلسله عادلشاهیان به نام ابراهیم عادل شاه ثانی به رشته نگارش آورده است و به همین دلیل شخصاً نام آن را گلشن ابراهیمی گذاشته است.^۲ لکن عنوان روی جلد نسخه چاپ سنگی و نیز شهرت عمومی آن به «تاریخ فرشته» است.

تاریخ فرشته از جهات متعدد دارای اهمیت و ارزش

ملقب به «فرشته» می باشد. به زبان فارسی است و در زمینه تاریخ هند، مذاهب اهل آنجا و زندگینامه پادشاهان و دانشمندان آن سرزمین نگاشته است. اول آن چنین است:

پیش وجود همه آیندگان

پیش بقای همه پایندگان

این کتاب مرتب بر یک مقدمه و دوازده مقاله و یک خاتمه است. در مقدمه آن کلیات مربوط به احوال هند و مذاهب هندوها و آغاز پذیرش اسلام توسط آنان می باشد. و...

... این کتاب را به نام سلطان ابراهیم عادلشاه نوشته است. بعد از سال ۹۹۸ هـ آن را آغاز و در سال ۱۰۱۵ ق به پایان رسانیده است. این کتاب در سال ۱۲۸۱ و نیز ۱۲۹۰ با مقدمه ادیب ملقب به موجد در بمبئی، مطبعه نولکشور به چاپ رسیده است. ۵۴

۳- علی رغم اینکه تاریخ فرشته در یک محیط پر منازعه سنی و شیعی توسط یک فرد شیعه نوشته شده است، در آن کوچکترین نشانه ای از تحریک تعصبات مذهبی و طرح مسائل تفرقه افکنانه بین مسلمانان دیده نمی شود، و این خود یکی دیگر از محسنات کتاب تاریخ فرشته است. دلیل در پیش گرفتن چنین روش پسندیده ای در این کتاب شاید این باشد که ابن هندوشاه کتاب خود را در قلمرو حکومتی ابراهیم عادلشاه ثانی نوشته است، و ابراهیم عادلشاه ثانی - بر طبق آنچه نوشته اند - از جمله سلاطینی است که در این باره با واقع بینی برخورد می کرده و از دامن زدن بر تفرقه مذهبی در بین مسلمانان پرهیز می کرده است؛ هر چند که خود شیعه بوده است. چنانکه نوشته اند: «در عصر ابراهیم دوم (۹۹۸ - ۱۰۳۷ ق) حالت مسالمت آمیز و بی تعصب تری میان دو فرقه (شیعه و سنی) برقرار گردید. ۶»

۴- خصوصیت دیگر تاریخ فرشته در این است که این کتاب چکیده همه کتابهای کوچک و بزرگ و پراکنده مؤلفان قبل از خود را درباره هند اسلامی به شیوه مهذبانه گردآوری و تدوین کرده است که اکنون دست یافتن به نسخه های آن تألیفات بسیار مشکل و شاید در برخی از موارد ناممکن باشد. او اهم منابع مورد استفاده خود را نیز در مقدمه کتابش آورده و چنین می نویسد:

«سازم یکی بوستان بهشت

که خلدش بینی باردی بهشت

گلستانی آرایم از خوش سخن

که هرگز نگرده زگردش کهن

«پس در گردآوردن کتب هند ساعی گشتم، و از اطراف و اکناف ممالک، بسیاری از نسخ بدست آوردم، و چون از آن میان نسخه ای که جامع حالات تمامی پادشاهان هندوستان باشد به نظر این ذره حقیر در نیامد، مگر تاریخ نظام الدین احمد بخشی، و آن هم از تحقیقات و معلومات بسیار که علم فقیر بدان احاطه داشت خالی و تهی بود، هر آینه ذوق تألیف و شوق تصنیف بیش از پیش شده، در مطالعه کتب متقدمین باقصی الغایه کوشید، و خلاصه آن کنوز را که مانند لثالی متشوره متفرق بود، به ترتیب خاص در یک سلک کشیده، برسم یادگاری در این اسرار که موسوم به «گلشن ابراهیمی» است، درج نموده، و دیباچه آن مجموعه را که از اقلیم تحقیق آمده بود و طیلسان تصدیق بر دوش گرفته در سه خمس و عشر و الف ۱۰۱۵ به نام نامی پادشاه عدالت پناه و معارف سپاه و... مزین ساخته و تحفه مجلس گردید. ۷»

سپس مؤلف منابع مورد استفاده خود را یکی پس از دیگری نام برده است.

۵- امتیاز دیگر این کتاب این است که او با مهارت

تمام در تاریخ، به جزئیات حوادث توجه کرده و رقابت‌های امرا، شاهزادگان و سلاطین مسلمان محلی هند و کشمکش‌های آنها را به طور مشروح نوشته است، و اینکه چگونه این کشمکشها زمینه ورود استعمار غرب بویژه انگلیس را به سرزمین اسلامی هند مهیا کرد.

با توجه به اینکه استعمار غرب نخستین ضربه کاری خود را بر پیکر جهان اسلام در شبه قاره هند زد و با استیلا بر آنجا فلاکتها و بدبختیهای کنونی را بر جهان اسلام تحمیل کرد و آنان را دچار سرنوشت غمباری ساخت که فوق آن متصور نیست، از این رو اهمیت مطالعه رسمی و جدی تاریخ هند در دوره اسلامی برای هر پژوهشگری لازم و ضروری است، و برای چنین بررسی و مطالعه ای تاریخ فرشته یکی از بهترین منابع است.

۶- ذکر جزئیات مربوط به روابط خارجی ایران (دولت صفویان) و سلاطین مسلمان هند از ویژگی دیگر این کتاب است که برای خواننده ایرانی اهمیت دارد و مشابه آن مطالب را گاهی در منابع ایرانی کمتر می توان یافت. از این نمونه است آنچه راجع به روابط سلاطین عادلشاهیان با سلاطین صفوی و ترویج و رسمیت بخشیدن به کلاه دوازده ترک قزلباشهای صفوی در هند توسط اسماعیل عادل شاه و خطبه خواندن به نام شاه اسماعیل صفوی و دیگر سلاطین صفوی در نمازهای جمعه هند که به مدت هفتاد سال ادامه داشته است.^۸

۷- قطع نظر از آنچه گفته شد، تاریخ فرشته از نظر زبان و ادبیات فارسی نیز اهمیت دارد. این کتاب نمونه زنده ای از نثر فارسی رایج در شبه قاره هند در اواخر سده دهم و اوایل سده یازدهم هجری است و پر از اصطلاحات و تعابیر اداری، دیوانی و نظامی است که در آن زمان در بین فارسی گویان رواج داشته و استخراج و تدوین مجموع آنها، خود منبع ارزشمندی در جهت تغذیه و تقویت زبان

فارسی است.

ویژگیهایی که برای این کتاب برشمردیم، اهمیت و ارزش آن را می رساند و مهر تأییدی است بر ارزش زندگی و شایستگی این کتاب تا شاید توسط دانشمندان مورد توجه قرار گیرد و پس از تحقیق و مقابله نسخه های چاپی و خطی مختلف آن یک متن منقح و پاکیزه با حروف جدید و چشم نواز به جامعه کتاب خوانان فارسی زبان ارائه دهند.

البته ویژگیها و مزایایی که بیان کردیم، به معنی آن نیست که این کتاب هیچ گونه نقصی ندارد؛ بلکه این کتاب نیز مانند هر کتاب تاریخی دیگری که در حوزه سلطنت سلاطین غیر متعبد و بانگیزه مدد رسانی به آنان نوشته شده، دارای کاستیها و معایبی است؛ لکن با این همه در میان متون موجود، ارزش پرداختن را دارد که از آن طریق اطلاعات منسجمی از تاریخ اسلام و مسلمانان در سرزمین باستانی و بزرگ هند - که اکنون به چند کشور تقسیم شده است - به دست می آید، و در زندگی فرهنگی و سیاسی امروز مسلمین مفید واقع می شود. در هر حال اکنون به معرفی نسخه های چاپ سنگی و خطی آن می پردازیم تا علاقه مندان به تحقیق و نشر آن اقدام کنند.

نسخه های چاپی و خطی تاریخ فرشته

الف - نسخه های چاپی:

خانبابا مشار نسخه های چاپی و نیز ترجمه های کتاب تاریخ فرشته را چنین معرفی کرده است:
(تاریخ فرشته، سلاطین و مشایخ هند)
محمد قاسم بن غلامعلی هندوشاه استرآبادی،
باهتمام لرد انفنسین، ۲ جلد، بمبئی، ۱۸۳۲ م =
۱۲۴۷ ق، سنگی، ۷۳۰ + ۷۹۲ ص.

۱۲۹۰ ق، سنگی

نول کشور، لکهنو، ۱۸۶۳ م = ۱۲۸۱ ق، سنگی،

وزیری، ۳۷۶ + ۴۴۰ ص.

۱۸۸۳ م = ۱۳۰۱ ق، وزیری، بزرگ، ۳۷۶

+ ۴۲۰ ص.

ترجمه کامل کتاب بقلم جمس برگس در چهار جلد،

لندن، ۱۸۲۹ م، سری.

ترجمه کامل از روی چاپ لندن، کلکته، ۱۹۰۰ م.

ترجمه مقاله سوم بنام تاریخ دکن، بزبان انگلیسی

لندن، ۱۸۸۶ م، سری.

کلکته ۱۸۸۶ م

ترجمه مقاله اول و دوم در ذکر سلاطین لاهور و

دهلی بزبان انگلیسی، لندن، ۱۸۶۸ م، سری.

۲ جلد، گانپور، ۱۲۹۰ ق، سنگی، ۳۷۶ +

۴۶۰ ص.

۴۶۸۳، تذکره مورخین ۱۶۳.

N.M.1965 87/1: نستعلیق، ...

شاه جهان آبادی، ۲۰ ذی الحجه ۱۲۰۷ ق، سرلوح،

جدولبند، عنوانها: شنگرف، دو مجلد، ۵۵۲+۵۶۸

ص، (موزه ۱: ۷۷-۷۸).

N.M.418 شکسته، سده ۱۳ هـ، جدولبند، آغاز

افتاده: مناظم رسالت بر طبق کلام معجز نظام، ۹۸۰ ص،

ناقص الآخر. (موزه ۱: ۸۱).

NM.1970-9-10. نستعلیق، سده ۱۳ ق، عنوانها.

شنگرف، جدولبند، دو مجلد، در آغاز فهرست مطالب

دارد، ۱۲+۶۷۴ ص، (موزه ۱: ۷۹-۸۰).

ب- نسخه های خطی:

در کتاب فهرست نسخه های خطی فارسی موزه ملی

پاکستان- کراچی، صفحه ۷۴۰، نوشته سید عارف

نوشاهی (چاپ مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان)

درباره نسخه های خطی موجود تاریخ فرشته در موزه

یادشده چنین آمده است:

گلشن ابراهیمی - تاریخ فرشته: از محمدبن قاسم

هندوشاه استرآبادی معروف به فرشته در سال ۱۰۱۵ ق

(۱۶۰۶ م) نگاشته است. تاریخ عمومی شبه قاره است از

غزنویان تا ۱۰۱۵ ق، در دو مجلد.

آغاز: (ج ۱): پیش وجود همه آیندگان - پیش بقای

همه پابندگان ... چون بر حکم کنت کتزا مخفیا. (ج ۲):

حمد و ثنای قادری را که از در الفاظ چهره عروس معنی

آراست.

همان: ریو ۱: ۲۲۵، نسخه های فارسی ۶:

پانوشتها:

۱. ر.ک: فهرست نسخه های خطی فارسی موزه ملی پاکستان (کراچی)،

ص ۷۴۰، نگاشته سید عارف نوشاهی، چاپ مرکز تحقیقات فارسی

ایران و پاکستان. و نیز ر.ک: تاریخ فرشته، ج ۱، ص ۴، چاپ سنگی

بمبئی، مطبعه نولکشور، ۱۲۸۱ ق.

۲. ر.ک: تاریخ فرشته ج ۱، ص ۴ (مقدمه) و ۲۷۳ (مقدمه مقاله سوم در

ذکر سلاطین دکن)، چاپ سنگی بمبئی، مطبعه نولکشور، توسط

موجد، سال ۱۲۸۱ ق.

۳. تاریخ فرشته، ج ۱، ص ۴.

۴. به عنوان نمونه، ر.ک: تاریخ فرشته، ج ۲، ص ۲۴/۲۰.

۵. اللریعة الی تصانیف الشیعة. (چاپ بیروت، دار الاضواء) ج ۳، ص ۲

- ۲۷۲.

۶. عزیز احمد. تاریخ تفکر اسلامی در هند. ترجمه تقی لطفی - محمد

جعفر یاحقی. (تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۶۷).

۷. تاریخ فرشته، ج ۱، ص ۴.

۸. ر.ک: تاریخ فرشته ج ۲، صفحات ۱۴، ۱۸، ۱۹.